

КОНЦЕПЦИИТЕ ЗА „ОБЩЕСТВО НА ЗНАНИЕТО“, „ИНФОРМАЦИОННО ОБЩЕСТВО“ И „ИКОНОМИКА НА ЗНАНИЕТО“ – ФОРМИРАНЕ, РАЗВИТИЕ И СЪВРЕМЕННИ ИЗМЕРЕНИЯ

Людмила Иванчева

Институт за изследване на обществата и знанието – БАН

Резюме. Проследен е процесът на генезис и развитие на постановката за „общество на знанието“, като са изяснени нейните най-съществени характеристики и отражението им в научната политика. По-нататък са разгледани взаимовръзките между глобализация, глобално социално развитие и знаниева икономика. В съпоставителен план са идентифицирани различията в концепциите за „общество на знанието“ и „информационно общество“. Разяснена е и разликата между съпътстващите понятия „информационен мениджмънт“ в неговите две форми (технологично ориентиран и съдържателно ориентиран) и „управление на знанието“. Посочени са примери за институционалната им реализация, като същевременно е изявен фактът за тяхната коеволюция.

Keywords: knowledge society; information society; knowledge-based economy; information management; knowledge management; social role of science

1. Формиране на идеята за „общество на знанието“

С развитието на съвременните социални теории последователно във времето се наложиха две понятия, използвани за обозначаване на типа общество – „информационно общество“ и респективно „общество, основано на знанието“. И двата концепта разглеждат информацията и знанието като неотменим атрибут на глоболизиращата се човешка общност, а смисленото им и ефективно използване се превръща във фундаментална парадигма на оцеляването на съвременното общество (Fust, 2003) и важен залог за икономически растеж и социален просперитет, особено в условия на несигурност, нововъзникващи заплахи и рискове от различен характер. Подобна теза изказва и българският социолог Георги Фотев (2015), който определя обществото на знанието като „нова парадигма“ (с. 38), при която „новият тип рискове поставят по нов начин въпроса за отношението към научните знания

и се обръща внимание на тежките последици от линейните представи за модернизацията“ (Fotev, 2015: 31).

Корените на идеята за общество на знанието могат да се проследят назад до 40-те години на миналия век. Още в далечната 1945 г. Friedrich von Hayek разсъждава върху проблема за ролята на знанието при изграждането на *„рационален икономически ред“* (Hayek, 1945). По-късно, през 1962 г., Fritz Machlup отново фокусира своето внимание върху знанието като икономически ресурс (Machlup, 1962), говорейки за появата на *„индустрия на знанието“* (прототип на по-късния термин *„икономика на знанието“*, въведен от Peter Drucker през 1969 г.). Той констатира нарастващ принос на тази индустрия в брутния вътрешен продукт на САЩ, като същевременно изтъква многозначителния факт, че социалните ползи от развитието на знанието са много по-високи и стойностни от изгодите от частен характер. Machlup установява в изследването си наличието на силна корелация между укрепването на *„индустрията на знанието“*, нарастването на продуктивността и икономическия растеж. Този автор е един от първите, който обръща сериозно внимание и върху процеса на разпространение на самото знание, изучавайки ролята на информационните и комуникационните технологии в тази насока, явявайки се по този начин предвестник и на понятието *„информационно общество“*. Той предвижда и драстична промяна в пазара на труда – според него заетите с интелектуални дейности все повече ще превишават по брой хората, ангажирани с физически труд.

Редица автори започват да осъзнават, че нарастващото значение на знание-то има не само икономически последици, но повлиява в дълбочина развитието на самото общество. Robert Lane въвежда концепцията за *„добре осведомено общество“* (knowledgeable society), което той разглежда като породено от логиката на изследването, и развива тезата, че в този нов тип общество научната рационалност ще добие по-съществено значение от чистия *„здрав смисъл“* (Lane 1966). Според автора такова общество трябва да бъде достатъчно *„отворено“* за дискусии по всякакви теми, да бъде достатъчно стабилно за поддържането на среда, благоприятстваща изследванията, достатъчно богато да образува своето население, и достатъчно любопитно да се стреми непрекъснато към нови знания. Robert Lane описва *„добре осведоменото общество“* като общество, чиито членове натрупват, организират и интерпретират научното знание във връзка с решаването на проблеми. Освен това чрез широкото му използване те модифицират и развиват своите ценности и цели. Тоест авторът аргументира *социалната релевантност на научното знание* и ползите от него за развитието на съвременното общество.

Лане твърди също, че *„обществото на знанието се характеризира с относително привилегироване на определени начини на мислене, на определена епистемология или на определено знание за знанието“* (1966, р. 653). Тази

теза се поддържа и от Knorr-Cetina, която твърди, че едно от условията за появата на общество на знанието е наличието на епистемологична култура: *„Общество на знанието не е просто общество от повече експерти, повече технологични приспособления, повече интерпретации на специалистите. Това е общество, проникнато от знаниеви култури, с цялостния набор от структури и механизми, които обслужват знанието и разгръщат неговата артикулация“* (1999, р. 7 – 8).

Питър Дракър използва термина „общество на знанието“ в своя труд „Векът на непрекъснатостта“ (1969), където провъзгласява знанието като централен елемент за нашето общество и като основа за икономическо и социално действие. Преди повече от четири десетилетия той констатира (Drucker, 1969: 248), че *„знанието се превърна в централен фактор на производството в напредналото, развито общество“*. По-нататък авторът твърди: *„Ключът за по-голямото производство е да се работи по-интелигентно (вместо по-упорито); ключът за продуктивност е знанието (вместо помта)“* (р. 255).

Същата теза поддържа и френският автор Lyotard (1984), който заявява, че знанието през последните десетилетия се превръща в основна производителна сила. Той обозначава тези социални промени като *„постмодерно състояние“* или *„постмодерно общество“*.

Тези последици от развитието на знанието за националните икономики и професионалните структури се разглеждат и от Robert Reich (1991). Той идентифицира появата на нов тип общество, в което т.нар. *„символни аналитици“* съставят две трети от създаващите благосъстояние работещи, а останалата една трета са заети обикновено в нископлатения сектор на услугите.

Постиндустриалното общество, формулирано от Daniel Bell, може да се определи според него и като *общество на знанието* в двояк смисъл: *„Първо, източниците на иновации във все по-голяма степен са производни на изследванията и разработките... и второ, все по-голяма тежест в обществото – измерена чрез по-висок дял от brutния вътрешен продукт и по-голяма част от работните места – заема секторът, свързан със знанието“* (Bell, 1973; 212). Тоест според автора знанието е основен източник на иновации и двигател на икономическия растеж. Вследствие на тези процеси Bell портретира появата на нов тип общество, в което научното знание има решаваща роля, и то не само в икономиката, но и в сфери като политика и култура. В така нареченото от него „постиндустриално“, „знаниево“ или „интелектуално“ общество Bell предвижда появата на интелектуален, воден от науката елит, който ще ръководи обществото към социален просперитет. В един по-късен анализ на тази концепция, направен от Stehr (1994), се констатира, че Bell избира да обозначава новия тип общество като „общество на знанието“, тъй като конститутивният механизъм или идентичността на съвременното общество в нарастваща степен се определят от знанието. Това, което отличава обществото, базирано

на знания, от всички предшестващи го общества е фактът, че то в безпрецедентно голяма степен е продукт от собственото си действие. Böhme и Stehr (1986, p. 20) го определят като общество, *„в което науката извънредно много е повишила капацитета на обществото да действа за самото себе си, за своите институции и за отношението си към природната среда“*.

Ядрото на теорията на Stehr за общество на знанието се състои в твърдението, че появата на този тип общество означава преди всичко радикална трансформация на структурата на икономиката. Така идеята за общество на знанието добива доста по-различен смисъл от този, който е имала в началото на 60-те години на XX век. Докато Daniel Bell (1973) го определя като постиндустриално общество, в което държавата и изследователските институции играят решаваща роля чрез централизирано управление, настоящото понятие за общество на знанието се свързва повече с откритост, гъвкавост и променливост, като на държавата се гледа по-скоро като на посредник, а не като на „главен плановик“ на общественото развитие. Основните елементи на този нов тип общество се свеждат до това, че знанието се превръща в извънредно важен производствен фактор, допълващ или направо заместващ земята и труда; съществено нараства делът на наукоемките производства и услуги. Висок дял от работната сила е заета в „индустрията на знанието“ и голяма част от членовете на обществото, основано на знания, имат високо образование. Наред с това се забелязва нарастване на обема и достъпността на информацията благодарение на новите технологии.

Подобни идеи излага и хардвардският професор Майкъл Портър в книгата си „Конкурентните предимства на нациите“ (Porter, 1990). Според него в съвременния свят факторите с най-голям принос за развитието на икономиката се създават, а не се наследяват. Основно значение има неговият извод, че дори бедни на класически ресурси страни могат бързо да изградят конкурентоспособни отрасли и да постигнат висок темп на растеж, при условие че се предприемат подходящи мерки за стимулиране на инвестициите в тях, т.е. преобладаващо значение придобиват научните ресурси – националният запас от научни, технологични и пазарни знания, отнасящи се до стоки и услуги.

Тези схващания имат своите обективни исторически корени. В периода на 60-те и 70-те години на миналия век научното и технологичното развитие следват държавните приоритети и научните продукти се финансират, но и потребяват главно на държавно равнище, като обществеността се възползва от тези постижения опосредствано (например резултатите от космическите програми, разработката на скоростни влакове, ядрената индустрия и пр.). В последвалите години обаче обществените потребности във все по-голяма степен задават дневния ред на изследователските институции, като се възлагат разработки с пряка социална значимост и се променят взаимоотношенията между наука и общество (Gibbons et. al., 1994; Howard, 2004; Nowotny et al., 2005).

Парадигмата за „общество на знанието“ отразява тези тенденции, като изисква научните институции да бъдат по-чувствителни спрямо социалните потребности. Те трябва да откликват на изискванията на различни стейкхолдери не само от академичните среди и правителствата, но също така от страна на индустрията и бизнеса, професионалните асоциации, неправителствените организации и др. Същевременно нарастващата несигурност и появата на специфични рискове, свързани с новите научни и технологични открития, пораждаат необходимостта от активно ангажиране на обществеността в определянето на научните приоритети, в оценката на допустимостта на даден тип изследвания, на социалната пригодност на готовите научни резултати и пр. *„Необходимо е обществото на знанието да се базира на добре информирано съгласие между всички граждани относно параметрите на равновесие на развитието“* (Fotev, 2015: 28).

2. Политически измерения на постановката за „общество на знанието“

Като цяло, през 90-те години на миналия век вече дефинитивно е осъзнато, че научноизследователският процес е излязъл от сферата на интелектуалните упражнения на научния елит и се е превърнал в скъпа обществена дейност, изискваща регулацията на обществен договор. Концепцията за общество на знанието започва да добива все повече политически и нормативни елементи, превръщайки се в основа на политическите визии и стратегии както на Европейския съюз, така и на редица световни организации и национални правителства. Стремехът към постигане на общество и икономика на знанието започва да поставя нови хоризонти пред социалното развитие.

През 1998 г. Световната банка посвещава своя годишен доклад на темата „Знание за развитие“ (World Bank, 1998). По-късно Банката разработва методология за оценка на знанието и стратегия за създаване на икономика, базирана на знанието, в страните, кандидатки за членство в ЕС. Организацията за икономическо сътрудничество и развитие (ОИСР) също системно измерва и анализира потенциала на отделни държави пълноценно да участват в глобалната икономика на знанието.

Според ОИСР *„ролята на знанието (сравнена с природните ресурси, физическия капитал и нискоквалифицирания труд) е нараснала“* (OECD 1999). Ролята на кодифицираното знание е много по-важна отпреди за икономическата активност. Свързан с това е и третият аспект на промяната – развитието на информационните и комуникационните технологии, с чиято помощ самото кодифициране, съхранение и разпространение на знанието в икономиката става много по-лесно, по-евтино и по-ефективно. Знанието се възприема като високоликвиден ресурс, който лесно може да бъде трансфериран. Ето защо предлагането на работна сила в „общество на знанието“ е на практика с глобални измерения.

В едно развито „общество на знанието“ науката и иновациите заемат приоритетни позиции в националната политика и тези сектори се финансират подобаващо, с висок процент за НИРД като дял от БВП (както от бюджетния, така и от частния сектор). Развива се усилено научната инфраструктура и се привлича изследователски ресурс от чужбина; в такива страни нарастват научните открития (и като брой публикации в престижни издания, брой издадени патенти и брой цитирания). Те са с висок индекс на иновационно развитие. Един от съществениите признаци на обществото на знанието е фактът, че **дифузията на научно знание** става толкова значима, както и неговото създаване, което води до появата на нови структури като **„мрежи за разпространение на знания“** (*knowledge distribution networks*) и **„национални иновационни системи“** (OECD, 1996). Освен това в съвременното „общество на знанието“ се наблюдава преход от трансфер на знания под формата на готови факти, методи, теории, формули и пр. към **трансфер на идеи и евристики**.

В началото на нашия век схващанията за тясна зависимост между новото научно знание и перспективите за прогрес на общественото развитие получават пълно признание и залягат като основа на приетата от Европейския съвет в Лисабон през март 2000 г. стратегия за развитие на Европейския съюз, която очертава нова роля в света за разширения ЕС през XXI век. Поставена е задачата за създаване на икономика, която да има постоянен потенциал за икономически растеж, и за създаване на по-добри условия на живот на своите граждани, за да бъде постигната новата стратегическа цел на ЕС – превръщането му в най-конкурентоспособната и динамична икономика на знанието в света, способна на устойчив икономически растеж, с повече и по-добри работни места и по-добра социална интеграция. Основен приоритет на стратегията е конкретизацията и регламентацията на механизмите на икономиката на знанието с прогресивно изграждане на европейско научноизследователско пространство. В последващия период процесите на преоценка и преосмисляне на Лисабонската стратегия, а и практически наследилата я **„Европа 2020. Стратегия за интелигентен, устойчив и включващ растеж“**, не променят само един цифров показател – 3% от БВП за наука и иновации.

„Инвестирането в качество, релевантни изследвания и технологични разработки е ключът към постигане на ресурсна ефективност и разнообразие, към опазване на околната среда, борба с бедността и социалното изключване... накратко казано, към създаването на по-добро общество за гражданите“ (ЕС 2013).

3. Понятието „информационно общество“ и връзката му с „общество на знанието“

За първи път понятието „информационно общество“ се появява през 1967 г. в Япония (Babe, 2006: 142). През 1973 г. Daniel Bell въвежда същото понятие

в книгата си „Идването на постиндустриалното общество“ (Bell 1973). Там той изразява становището, че теоретичното знание ще бъде основната ос на появяващото се ново общество и че основаните на знанието услуги ще бъдат централна структура на новата икономика, както и на ръководеното от информацията общество. Според Bell най-характерният белег на това наречено от него постиндустриално общество ще бъде кодифицирането на теоретичното знание и новото отношение на науката към технологиите, като ще се засили нейната приложна значимост.

Терминът „информационно общество“ започва да се използва често след 1990 г. и особено след широкото навлизане на интернет технологиите. То бива възприето от правителството на САЩ, от агенциите към ООН и от Световната банка. ООН лансира инициативата Световна среща на високо равнище за информационното общество (WSIS), която стартира в Женева през декември 2003 г. и продължава на втори етап в Тунис през 2005 г.¹⁾ Някои автори разглеждат обществото на знанието като приемник на информационното общество: *„Информацията почива на данни и е основен ресурс за произвеждане на знания. Естествено е информационното общество да се развива и преобразува в общество на знанието“* (Fotev, 2015: 26). Факт е обаче, че двата концепта продължават да съществуват паралелно един на друг, макар че определено напоследък терминът „общество на знанието“ преобладава, поне в европейските политически документи, и в него се влага ново съдържание, а информационното общество остава повече във фокуса на внимание на ОИСР, според която това понятие е свързано основно с развитието, използването и разпространението на ИКТ²⁾.

Това същностно разграничаване се поддържа от редица автори. Castells например изтъква (2000), че докато концепцията за „информационно общество“ поставя акцент върху съдържателния аспект, т.е. върху самия процес на генериране, набавяне, обработка и разпространение на необходимата информация, концепцията за „общество на знанието“ набляга повече на икономическите субекти, които следва да бъдат съответно добре информирани и качествено обучени, за да могат да изпълняват своите ангажменти. Абдул Уахид Кан – заместник-генерален директор на ЮНЕСКО по комуникации и информация, разширява това разбиране, пишейки по този повод следното (Khan, 2003): *„Информационното общество е основният градивен елемент на обществата на знанието. Доколкото аз виждам концепта за „информационно общество“ като съотнесим към идеята за „технологична иновация“, то концептът за „общества на знанието“ включва измерението на социалната, културна, икономическа, политическа и институционална трансформация, както и по-плюралистична и свързана с развитието перспектива. По мое мнение, концептът за „общества на знанието“ е за предпочитане пред този за „информационно общество“ поради това, че по-добре обхваща ком-*

плексността и динамиката на ставащите промени. ...Знанието, за което става дума, е важно не само за икономически растеж, но и за подсилването и развитието на всички обществени сектори“. С други думи, при „общество на знанието“ ударението вече се премества върху ефективната утилизация на информационните ресурси, насочена към разнообразни социално-икономически бенефициенти.

Според Jasanoff „обществото на знанието е пътят напред, който ще донесе икономически просперитет и социален напредък“ (Jasanoff, 2007: 33). A Evers (2000) определя основните характеристики на „общество на знанието“ по следния начин.

- Неговите членове са придобили по-високо образование в сравнение с другите видове общества и по-голям дял от работната сила е зает с познавателна дейност – това са например изследователи, информационни и компютърни специалисти, мениджъри, свързани с управление на знанието, и пр.

- Индустрията става все по-наукоемка и нейните продукти във все по-висока степен притежават елементи на изкуствен интелект.

- Във всички сектори – частен, правителствен и публичен – организациите се трансформират в интелигентни, обучаващи се.

- Нараства обемът на организираното знание под формата на дигитализирани бази данни, експертни системи и пр.

- Налице са разнообразни по вид знаниеви институции и има полицентрично производство на ново знание.

- Налице е различна епистемологична култура на генериране на знание и на неговото използване.

В условията на общество на знанието изследванията не целят просто достигане до открития и изобретения, а превръщането им в иновация – тоест задаване на допълнителна стойност на произведеното ново знание, така че то да отговори на дадена социална потребност (например от нови продукти или услуги, нови политики, нови инфраструктури и пр.). Това безусловно изисква по-високи нива на коопериране и сътрудничество между изследователския сектор и индустрията, за да може иновационният процес да отбелязва напредък и да носи все повече обществени ползи. Разбира се, тук не се отрича ролята на фундаменталните изследвания (финансирани главно с публични средства), в рамките на които биват идентифицирани и изучавани нови явления, обекти, процеси или проблемни полета, което в общия случай, макар и в един по-дългосрочен времеви хоризонт, в крайна сметка, също резултира в значими социални ефекти. Като цяло, „откакто индустриалните общества от по-ранната епоха еволюираха в днешните високотехнологични „общества на знанието“, науката и технологиите се разглеждат като основни двигатели на иновациите, социалното добруване, повишената производителност и създаването на благосъстояние“ (ICSU, 2005, p. 11).

4. Глобализация и икономика на знанието

Една от основните движещи сили, формираща бъдещето на „обществото на знанието“, е без съмнение глобализацията – съдържаща разнообразни аспекти, като развитие на глобални пазари, включително медийни, глобализация на изследванията и иновационната дейност, както и глобализацията на самото знание. От друга страна, човечеството се сблъсква с глобални проблеми, като климатични промени, застаряване на населението, недостиг на продоволствени и енергийни ресурси, опасности с космически произход и пр.

Глобализацията и икономиката на знанието (друг важен концепт, свързан с развитието на обществото, базирано на знания, и широко използван в съвременния политически речник навсякъде по света) често се възприемат като свързани понятия, макар че се различават помежду си. Глобализацията е процес с дълга история и съдържа в себе си не само икономически измерения. Той се характеризира с това, че множество социални явления (както икономически, така и политически, културни и пр.) излизат извън ограниченията на териториалния или националния контекст. Това се предизвиква от нарастващата свобода в движението на хора, продукти, парични потоци, а също и знания и идеи на глобално ниво, като тези процеси непрекъснато стават по-мощащи по характер и същевременно се интензифицират.

Връзката между глобализацията, глобалното социално развитие и знаниевата икономика може да се направи на няколко равнища. Преди всичко националните икономики се глобализират, трансформирайки се в глобални икономики на знанието, поради процеси като:

- международно разделение на труда (интегрален елемент в развитието на световното стопанство от древността до наши дни, а на съвременен етап постигано например чрез аутсорсинг или дистанционна работа, станала възможна благодарение на новите информационни и комуникационни технологии);
- мащабно международно сътрудничество;
- засилване влиянието на транснационалните компании.

Именно информацията, знанието и неговите продукти са в най-ниска степен зависими от локацията в сравнение с традиционните стоки и услуги, ето защо те могат да бъдат произвеждани и обработвани навсякъде, където са налице необходимите ресурси и инфраструктура. Освен това за повечето знаниеви продукти транспортните разходи са ниски (или направо нулеви за тези в дигитална форма), което прави възможно разполагането на „възлите“ в снабдителната верига където и да е по света. Друга характерна особеност на глобалната знаниева икономика е нарастващият брой на т.нар. „знаниеви работници“, които са извънредно мобилни и допринасят съществено за трансграничния и транссекторния трансфер на знания (Davenport, 2004; Williams & Baláž, 2008). По този начин дълбинно се реконструират **заетостта и начинът на работа**. Тези процеси пораждат и необходимостта от разработка и

въвеждане на повече международни регулации и глобални политики, особено в сферата на науката, образованието, иновациите и трудовите права, на което сме свидетели особено в последното десетилетие. Те трябва да бъдат насочени към преодоляване на предизвикателства на обществата на знанието, главното от които е осигуряването на равен достъп до научно знание и до благата, които то генерира (UNESCO 2003).

Drori et al. (2003) представя резултати от емпирични изследвания за експанзията и влиянието на институционализираното научно знание по света. Използвайки количествени кроснационални данни, се демонстрира как глобалната научна система и нейните национални подразделения са оказали своето значимо въздействие върху множество социални сфери, като икономика, политически системи, човешки права, енвайронментализъм, организационни реформи и пр. Тоест в условията на „икономика на знанието“ науката и новите технологии добиват изключителна роля спрямо развитието на обществото в контекста на възможностите им да имплицират появата на т.нар. **„дигитална демокрация“**, свързана с електронното управление, електронно гласуване, организирането на нови социални движения в интернет и пр.; и не на последно място, да влияят силно върху **културните процеси, идентичността и ценностната система** чрез новите електронни медии и възможностите на съвременната индустрия за забавления (Barney, 2004).

5. Критики към концепциите за „общество на знанието“ и „икономика на знанието“

Концепциите за „общество на знанието“ и „икономика на знанието“ срещат и сериозни критики. Според Танкова (2012) съществуват два контекста на тези понятия. Първият от тях е научен, в който въпросните концепции се разглежда като емпирична хипотеза, обобщаваща особеностите и тенденциите в развитието на съвременното общество. Като всяка хипотеза, тя често бива оспорвана и подлежи на уточнения и проверки. Вторият контекст е политически и той разглежда обществото и икономиката на знанието в качеството им на политическа цел и визия за бъдещето, като често ги представя като еднозначна декларация, понякога доста различна по смисъл от изходната научна концепция и даваща неверни ориентири за развитие. Ungar (2008) заема още по-крайна позиция, като твърди, че вместо „общество на знанието“, *„култура на омраза към знанието би била по-добра метафора, доколкото социалните процеси, създавайки висока степен на знаниева специализация на работното място, могат да спомогнат за нарастване на невежеството в по-широки обществени рамки“*. Друга публикация посочва, че знанието и новите технологии могат да имат двойка обществена роля – както да включват, така и да изключват определени групи от хора от достъп до определени ресурси и блага; както да поощряват, така и да демотивират гражданите (Mansell & Tremblay, 2013). *„Казва се, че*

знанието е осев принцип на обществото на знанието, но знанията са винаги неравномерно разпределени, в т.ч. и в обществото на знанието, колкото и развито да е то“ (Fotev, 2015: 28). Това поражда въпроси относно това какво се случва в „обществата на знанието“, защо интересите на различни стейкхолдери се оказват понякога толкова различни и дори противоречиви. Признава се, че „обществата на знанието не са нито еднакви, нито винаги полезни за гражданите и потребителите“ (Mansell & Tremblay, 2013: 65) и по тази причина се налага да се вземат адекватни мерки за формулиране на ефективни политики за преодоляването на подобни проблеми там, където те възникват.

6. От „информационен мениджмънт“ към „управление на знанието“

В съзвучие с посочените по-горе два основни концепта за типа общество, както и отбелязаните процеси на „реконтекстуализация“ на съвременната наука (ЕС 2009), се развиват и „разпластяват“ във времето и понятията „информационен мениджмънт“ и съответно – „управление на знанието“. Първото понятие се свързва с издания в началото на 80-те години на миналия век *Акт за намаляване на хартиените носители* в качеството му на федерален закон на САЩ, насочен към въвеждането на регулирана информационна политика. От този момент започва бързо нарастване на литературата по информационен мениджмънт. Уточнява се неговата предметна област (вж. напр. Саркисян и др., 2007): информацията, като най-важен икономически ресурс за бизнеса (по-специално нейното кумулиране и обработка); информационните и комуникационни технологии и системи с всички етапи на техния жизнен цикъл (проектиране – внедряване – поддръжка); съответните ползватели с техните информационни потребности и взаимоотношенията с тях; така наречената „информационна среда“. Целта на информационния мениджмънт се определя като осигуряване на ефективно развитие на компанията или институцията чрез регулиране на различните видове информационни дейности и оптимизиране на информационното осигуряване (Petkov, 2009).

В някои източници се прави разлика между **технологично ориентиран** и **съдържателно ориентиран** информационен мениджмънт (Schlögl, 2005). Технологично ориентираният се базира на компютърно базираните информационни системи и се подразделя на мениджмънт на данни, IT мениджмънт и стратегически приложения на информационните технологии. От своя страна, съдържателно ориентираният информационен мениджмънт има отношение към библиотекознанието и информационните науки и свързаните с тях категории и процеси (като управление на документални потоци, извършване на информационни услуги, аналитико-синтетична обработка на информацията, изготвяне и разпространение на информационни продукти и пр.).

Докато първият тип информационен мениджмънт е по-нов в хронологичен план и е характерен предимно за частните компании, съдържателно

ориентираният бива фактически институционализиран в много страни, и то на национално равнище, още преди самата поява на това понятие. Става въпрос за създаването на големи национални институти или центрове за научна и техническа информация, които съсредоточават в себе си специфични функции. Така например още в далечната 1952 г. с постановление на Съвета на министрите в Москва е основан **ВИНИТИ** (Всероссийский институт научной и технической информации)³⁾, който има за задача да осигурява информационно фундаменталните и приложните изследвания, извършвани в страната, на систематична, научнообоснована основа. Негови потребители са институтите и библиотеките на Руската академия на науките, руските университети и специализирани ВУЗ, научноизследователски центрове и иновационно ориентирани предприятия, както и множество индивидуални потребители. Самият ВИНИТИ се развива и като крупен център на научни изследвания, свързани с теорията на научно-техническата информация, информационните технологии и практиката на информационно обслужване. Там се подготвят широка гама информационни издания (реферативни, аналитични, експрес-информации и др.), между които тематични реферативни списания в 18 научни области.

През 1960 г. е създаден подобен институт и в САЩ – това е **Институтът за научна информация (ISI)** във Филаделфия, чийто основател е световноизвестният учен в сферата на информационните науки Юджийн Гарфилд. Именно той разработва така наречения цитат-анализ и наред с другите популярни информационни издания (като Current Contents, JCR и др.) инициира издаването на Индекса на научни цитирания (SCI), добил огромна популярност в сферата на оценката в науката и превърнал се в основа на изследователската дисциплина „наукометрия“. На по-късен етап той преминава към корпорацията Thomson Reuters, а от неотдавна вече е част от компанията Clarivate Analytics.

Подобни информационни институти се създават и в редица други страни в различни региони на света (включително в Югоизточна Азия), потвърждавайки ролята на информацията в съвременната постиндустриална епоха и отразявайки в развитието си тенденциите в развитието на информационните технологии и на концепциите за информационен мениджмънт. Така например в 1974 г. в Отава Националната научна библиотека на Канада се преименува и добива статут на **Канадски институт за научна и техническа информация (CISTI)**, разширявайки обхвата и функциите си на информационен център, предоставящ вече широка гама електронни информационни продукти и услуги, насочени предимно към представителите на научните среди и технологиите. В 1988 г. на базата на два предишни центъра, в град Нанси – в самото сърце на Европа, е основан **Институтът за научна и техническа информация (INIST)** към Националния център за научни изследвания на Франция.

В това отношение България не изостава от световните тенденции. През 1962 г. е създаден **Централният институт за научна и техническа информация (ЦИНТИ)** с основна задача да осъществява методическото ръководство и координацията на научно-информационната дейност в страната. През 1973 г. с постановление на Министерския съвет се приемат концепция и програма за **Националната система за научна и техническа информация (НСНТИ)** с главен орган ЦИНТИ. Съгласно постановлението ЦИНТИ придобива и известни контролни функции и в неговия състав влиза и Централната научно-техническа библиотека (ЦНТБ). От 1976 г. към ЦИНТИ започва да функционира първият по рода си у нас Автоматизиран информационен център (АИЦ), осигуряващ достъп до международни бази данни с НТИ (например INIS, COMPENDEX, BIOSIS, INSPEC, AGRIS, Chemical Abstracts и др.). ЦИНТИ извършва широка по обхват научно-информационна и обзорно-аналитична дейност. Издава се сборникът „Методика, техника, опит“. През 1993 г. ЦИНТИ е закрит и на негова основа се създава НАЦИД (Национален център за информация и документация). Към днешна дата обаче този център престава да играе съществена роля в същинското информационно осигуряване на българската наука, като пренасочва функциите си главно към създаване на регистри и административно обслужване в сферата на научните изследвания.

Коеволюцията на концептите за „информационно общество“ и съответно този за информационния мениджмънт, както и на последващата идея за „общество на знанието“ и респективно – на понятието „управление на знанието“, може да се проследи по любопитен начин на примера на институционалното развитие на един специфичен обект от сферата на отбраната и сигурността – **Центъра за научна информация и документация в областта на отбраната (DESIDOC)** към Организацията за изследвания и разработки (DRDO) на Министерството на отбраната на Индия. Той започва своето развитие като Бюро за научна информация (1958 г.). След една година към него е присъединена библиотеката на DRDO, през 1967 г. той получава днешното си име, а през 1970 г. статутът му се повишава, като му се предоставя финансова самостоятелност и той се превръща в орган, управляващ основните информационни ресурси на DRDO – както документални, така и електронни. А в днешни дни той вече определя своята мисия по следния начин: „Лидерство в **управление на знанието** в DRDO и превръщане на DESIDOC в „мозъчен център“ по отношение на информацията от сферата на отбраната⁽⁴⁾. Функциите му са съответно разширени и включват осъществяването на издателска, обучителна и други видове дейности.

От средата на деведесетте години на миналия век понятието „информационен мениджмънт“ се употребява все по-рядко за сметка на „управление на знанието“, което започва да привлича все по-съществено внимание (Disterer et

al. 2002; Ponzi & Koenig, 2002). Според Wilson (2002), понятието „управление на знанието“ не се среща до 1986 г. През следващото десетилетие се появяват само по няколко публикации на година по тази тема. От 1997 г. насам обаче броят им нараства експоненциално. Това корелира с постепенното глобално налагане на концепта за „общество на знанието“ (вж. например Stehr, 1994; ЕС, 1997; Mansell & When, 1998).

Докато информационният мениджмънт акцентира върху технологичните и процесуалните аспекти, свързани с неговия обект – *информацията per se*, управлението на знанията се насочва и към *интелектуалния капитал* на работната сила, включващ тъй нареченото „тацитно“ или неявно знание, заложено (най-често под формата на опит, понякога дори неосъзнат) у всеки индивид, както и неговите специфични познания, отговарящи на понятието know how, които могат да бъдат артикулирани, кодифицирани и предадени чрез медиаторната роля на обучителния процес (вж. Al-Hawamdeh, 2002). Според Fust (Fust, 2003) *„най-евтиният начин да учиш, е да учиш от опита на другите“*. Следователно при въпросния концепт, наред с традиционните процеси на управление на информационните потоци и свързаните с това информационно-комуникационни технологии⁵, става дума и за стратегии и техники за „улавяне“ на персоналното и контекстуалното знание (Broadbent, 1998), което лесно може да бъде загубено с напускането на организацията от даден служител, който е негов носител, или да не бъде рационално използвано, ако липсва мотивация за споделянето му с другите. Като цяло, управлението на знанието се възприема като набор организационни процеси, които целят постигане на синергична комбинация от капацитета на информационните технологии за обработка на данни и информация и иновативния творчески потенциал на самия човек (Malhotra, 1997). *„За фирмите нараства значението на знанието и на човешкия капитал“* (Chobanova, 2012: 365). Това налага използването във висока степен на така наречените *„знаниеви технологии“*, опериращи повече с текстова (обикновено не силно структурирана, често от типа „разказване на истории“), отколкото с цифрова информация, и изискващи повече междуличностни комуникации (Davenport & Prusak, 1998). Това изисква изграждане на съответната ориентирана към знанието организационна култура.

Обучението и усвояването на нови знания е ключов елемент в процеса на управление на знанието. *„Учещата организация“* се възползва от своите знаниеви активи под формата на изживян и осмислен експертно-практически опит, променяйки и адаптирайки методите на действие в посока на постигане на по-висока ефективност и резултативност, развитие на компетенциите, изграждане на визии със стратегическа насоченост и в крайна сметка – засилване на своята конкурентоспособност (Al-Hawamdeh, 2002).

Редица изследвания установяват нарастване на ролята на гъвкави структури като социалните мрежи в процесите на управление на знанието (Brown &

Duguid, 1998; Müller-Prothmann, 2006). „Знания се създават непрекъснато, но проблемът е своевременният достъп до релевантното за дадена ситуация знание. Този извънредно важен проблем намира решение в социална мрежа. Така сме изправени пред необходимото съотнасяне между понятията за общество на мрежите (мрежовото общество) и обществото на знанието“ (Fotev, 2015: 26). Това предполага засилване на сътрудничеството между представители на разнородни общности по отношение продуцирането и трансфера на полезна информация и опит.

7. Заключение

В последните десетилетия отчетливо назрява необходимостта от широки и интензивни дебати и ново разбиране за това каква всъщност е ролята на науката в съвременното „общество на знанието“. Поемането от нейна страна на функции, насочени към търсене на верните за обществото отговори, провокиране на промяна, способстване на адаптацията към новото и стимулиране на всеобщо усъвършенстване с цел постигане на икономически и социален прогрес се обявява за *conditio sine qua non* за успешното обществено развитие. Ето защо на преден план излиза нуждата от изграждане на стабилен интерфейс между науката, политиките и обществото като цяло с оглед ефективно стратегическо планиране, така че да се генерират максимални социални ползи с цел постигане на повече благоденствие, висока култура и просперитет.

NOTES/БЕЛЕЖКИ

1. <http://www.itu.int/wsis/basic/about.html>
2. http://www.keepeek.com/Digital-Asset-Management/oecd/science-and-technology/oecd-guide-to-measuring-the-information-society-2011_9789264113541-en#page14
3. <http://www2.viniti.ru/index.php?option=content&task=view&id=155>
4. <http://drdo.gov.in/drdo/labs/DESIDOC/English/index.jsp?pg=homebody.jsp>
5. Фотев (2015) отбелязва във връзка с това: „Новите дигитални технологии революционно променят паметта. Това е ключов момент от необходимото управление на знанията“ (с. 26).

REFERENCES/ЛИТЕРАТУРА

- Petkov, A. (2009). *Informatsionen menidzhmant*. Ruse: Izdatelstvo na Rusenskia universitet [Петков, А. (2009). *Информационен мениджмънт*. Русе: Издателство на Русенския университет].
- Sarkisyan, A. i dr. (2007). *Informatsionniyat menidzhmant – problemi i reshenia* (Interdistsiplinaren podhod). V: *Biznes informatika. Sbornik*

- dokladi ot mezhhdunarodna konferentsia*. Sofia: UNSS [Саркисян, А. и др. (2007). Информационният мениджмънт – проблеми и решения (Интердисциплинарен подход). В: *Бизнес информатика. Сборник доклади от международна конференция*. София: УНСС].
- Tankova, E. (2012). *Ikonomika i obshtestvo, bazirani na znanie. Predizvikelstva za choveshkite resursi*. Varna: VSU „Chernorizets Hrabar“, s. 14 – 15 [Танкова, Е. (2012). *Икономика и общество, базирани на знание. Предизвикателства за човешките ресурси*. Варна: ВСУ „Черноризец Храбър“, с. 14 – 15].
- Fotev, G. (2015). *Sotsiologiyata v obshtestvoto na znaniето*. V sb.: Stoilova, R., Petkova, K. & Koleva, S. (sast.). *Znaniето kato tsennost, poznaniето kato priznanie*. Sofia: Iztok-Zapad, s. 15 – 39 [Фотев, Г. (2015). Социологията в обществото на знанието. В сб.: Стоилова, Р., Петкова & К., Колева, С. (съст.). *Знанието като ценност, познанието като признание*. София: Изток-Запад, с. 15 – 39].
- Chobanova, R. (2012). *Inovativnost na natsionalnata ikonomika*. Sofia: AI “Marin Drinov” [Чобанова, Р. (2012). *Иновативност на националната икономика*. София: АИ „Марин Дринов“].
- Al-Hawamdeh, S. (2002). Knowledge management: re-thinking information management and facing the challenge of managing tacit knowledge. *Information Research*, Vol. 8 No. 1, October, paper No. 143.
- Babe, R. E. (2006). The political economy of knowledge: Neglecting political economy in the age of fast capitalism (as before). *Fast Capitalism*, Vol. 2, No. 1, p. 138 – 146.
- Barney, D. (2004). *The Network Society*. Cambridge: Polity Press.
- Bell, D. 1973. *The Coming of Post-Industrial Society*. New York: Harper Colophon Books.
- Böhme, G. & Stehr, N. (1986). *The Knowledge society: The growing impact of scientific knowledge on social relations*. Dordrecht: D. Reidel Publishing Co.
- Broadbent, M. (1998). The phenomenon of knowledge management: what does it mean to the information profession? *Information Outlook*, Vol. 2, No. 5, p. 23 – 31.
- Brown, J. & Duguid, P. (1998). Organizing knowledge. *California Management Review*, Vol. 40, No. 3, p. 90 – 111.
- Castells, M. (2000). *The Rise of the Network Society, The Information Age. Economy, Society and Culture, Second edition*, Vol. 1. Oxford: Blackwell Publishers.
- Davenport, S. (2004). Panic and Panacea: Brain Drain and Science and Technology Human Capital Policy. *Research Policy*, Vol.33, 2004, p. 617 – 630.

- Davenport, T.H., & Prusak, L. (1998). *Working knowledge: how organisations manage what they know*. Boston, MA, Harvard Business School Press.
- Disterer, G., Krystofiak, S. & Blitzer, M. 2002. Informationen zum Wissensmanagement im Internet. *Wirtschaftsinformatik*, Vol. 45, No. 5, p. 547 – 554.
- Drori, G. et al. (2003). *Science in the modern world polity: Institutionalization and globalization*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Drucker, P. (1969). *The Age of Discontinuity: Guidelines to Our Changing Society*. New York: Harper & Row.
- European Commission (2013). *Horizon 2020 – Excellent Science, Competitive industries, Better Society*. Brussels.
- European Commission (2009). *Challenging Futures of Science in Society – Emerging trends and cutting-edge issues*. Report of the MASIS Expert Group. Brussels.
- European Commission (1997). Commission Communication of 12 November 1997: *Towards a Europe of knowledge*. Brussels.
- Evers, H. (2003). Transition towards a Knowledge Society: Malaysia and Indonesia in Comparative Perspective. *Comparative Sociology*, Vol. 2, No. 1, p.355 – 373.
- Fust, W. (2003). Knowledge Society, Knowledge Management and ICT. In: *Community Development Library*, Dhaka/Bangladesh: Swiss Agency for Development and Cooperation.
- Gibbons et. al. (1994). *The new production of knowledge: the dynamics of science and research in contemporary societies*. London: Sage.
- Howard, J. (2004). *Business, Higher Education and Innovation: Institutions for Engagement in a Mode 2 Society*. PhD Abstract. Australian Centre for Innovation, The University of Sydney, Australia.
- Hayek, F. (1945). The Use of Knowledge in Society. *American Economic Review*, Vol. XXXV, No. 4.
- ICSU (2005). *Science and Society: Rights and Responsibilities*. Strategic Review.
- Jasanoff, S. (2007). *Designs on Nature: Science and Democracy in Europe and the United States*. Princeton: Princeton University Press.
- Khan, A. W. (2003). *Towards Knowledge Societies. A World of Science*, Vol. 1, No. 4, July – September, p. 7 – 8.
- Lane, R. (1966). The decline of politics and ideology in a knowledgeable society. *American Sociological Review*, Vol. 31, p. 649 – 662.
- Liotard, J.-F. (1984). *The Postmodern Condition*. Manchester: Manchester University Press.
- Machlup, F. (1962). *The Production and Distribution of Knowledge in the United States*. Princeton: Princeton University Press.

- Malhotra, Y., (1997). *Knowledge management in inquiring organizations*. Proceedings of 3rd Americas Conference on Information Systems (Philosophy of Information Systems Mini-track), Indianapolis, IN, August 15 – 17, p. 293 – 295.
- Mansell, R. & Tremblay, G. (2013). *Renewing the Knowledge Societies Vision: Towards Knowledge Societies for Peace and Sustainable Development*. Paris: UNESCO.
- Mansell, R., Wehn, U. (Eds.) (1998). *Knowledge Societies: Information Technology for Sustainable Development*. New York: UN-Oxford University Press.
- Müller-Prothmann, T. (2006). Leveraging Knowledge Communication for Innovation: Framework, Methods and Applications of Social Network Analysis in Research and Development. *Series: European University Studies, Series V: Economics and Management, Vol. 3189*. Frankfurt a. M.
- Nowotny, H. et. al. (2005). *The Public Nature of Science Under Assault. Politics, Markets, Science and the Law*. Berlin: Springer.
- OECD (1999). *The Knowledge-Based Economy: A set of facts and Figures*. Paris.
- OECD (1996). *The Knowledge-Based Economy*. Paris: OCDE/GD(96)102
- Ponzi, L. & Koenig, M. (2002). Knowledge management: another management fad? *Information Research*, Vol. 8, No. 1, Paper 145.
- Porter, M. (1990). *The Competitive Advantage of Nations*. New York: Free Press.
- Reich, R. (1991). *The Work of Nations: Preparing Ourselves for 21st-Century Capitalism*. New York: Knopf.
- Schlögl, C. (2005). Information and knowledge management: dimensions and approaches. *Information research*, Vol. 10 No. 4, July, paper 235.
- Stehr, N. (1994). *Knowledge Societies*. London: SAGE Publications Ltd.
- UNESCO (2003). *Science in the Information Society*. Paris.
- Ungar, S. (2008). Misplaced Metaphor: A Critical Analysis of the “Knowledge Society”. *Canadian Review of Sociology*, Vol. 40, No. 3, p. 331 – 247.
- Williams, A., Baláž, V. (2008). International return mobility, learning and knowledge transfer: A case study of Slovak doctors. *Social Science & Medicine*, Vol. 67, No. 11, p. 1924 – 1933.
- Wilson, T. (2002). The nonsense of “knowledge management”. *Information Research*, Vol. 8 No. 1, October, paper No. 144.
- World Bank (1998). *Knowledge for Development*. World Development Report. Washington.

THE CONCEPTS OF “KNOWLEDGE SOCIETY”, “INFORMATION SOCIETY” AND “KNOWLEDGE ECONOMY” – FORMATION, DEVELOPMENT AND MODERN DIMENSIONS

Abstract. The process of genesis and development of the idea of “knowledge society” has been traced, and its most important characteristics and implications in science policy have been elucidated. The interrelations between globalization, global social development and knowledge-based economy are further examined. In a comparative plan, differences in the concepts of “knowledge society” and “information society” have been identified. The difference between the concomitant concepts of “information management” in its two forms (technologically oriented and content-oriented) and “knowledge management” is clarified. Examples of their institutional realization are outlined, while the fact of their co-evolution is manifested.

✉ **Prof. Ludmila Ivancheva, DSc.**

Institute for the Study of Societies and Knowledge
Bulgarian Academy of Sciences
4, Serdika St.
1000 Sofia, Bulgaria
E-mail: ludmila.ivancheva@gmail.com